

Beïnvloedbare kennis over de Koude Oorlog

De woord- en onderwerpskeuze van auteurs van de uitgeverij Malmberg in geschiedenislesmateriaal voor middelbare scholieren van de bovenbouw tussen 1960-2011.

Annick Snelle

6736424

a.i.s.snelle@students.uu.nl

Deliuslaan 114, Utrecht

Multilateralisme: Europa en de Koude Oorlog (GE3V17031)

Stefanie Massink

Onderzoekspaper

5308 woorden

Geschiedenisonderwijs is sinds het begin van de negentiende eeuw een regelmatig onderwerp van discussie geweest tussen verschillende actoren.¹ De invloed die geschiedenisonderwijs kan hebben door keuzes in discours, onderwerpen en genoemde visies op het wereldbeeld van de jonge leerlingen is namelijk groot. Hierdoor werd het vaak een middel voor politieke- of culturele doelen zoals het bevorderen van nationalistische gevoelens onder jongeren.² De auteurs van deze lesmethoden hebben te maken met de invloeden van het land zelf waar zij zich in bevinden, richtlijnen vanuit de overheid over het geschiedenisonderwijs en hun eigen directe (werk)omgeving. Deze hebben alle invloed op de uiteindelijke teksten in de schoolboeken. Als dit het geval is, zou dat een aanleiding zijn om nog kritischer te kijken naar onderwijscurricula en naar het wereldbeeld dat door middel van zulke methodes bij leerlingen ontstond. Zouden schoolboeken alleen het dan heersende wereldbeeld weergeven of was er ruimte voor nuance in het al beperkte geschiedenisonderwijs voor de middelbare school?

Dat lesmethoden de contemporaine samenleving kunnen afspiegelen, is aangetoond door historicus Karen Ghonem-Woets. Haar onderzoek bevestigde dat de verzuilde Nederlandse samenleving van 1880-1960 invloed uitoefende op de gegeven stof, gebruikte discours en gebruikte afbeeldingen in lesmethoden van Malmberg en Zwijsen.³ Tijdens deze verzuiling was de samenleving sterk verdeeld in verschillende groeperingen, met als grootste de protestanten en katholieken. Elke groepering ofwel zuil had eigen scholen, media en zoals Ghonem-Woets heeft aangetoond dus eigen schoolboeken. Jacques Dane heeft in zijn artikel betoogd voor meer onderzoek naar onderwijskundige materialen uit het verleden, omdat het inzicht kan bieden in het ontstaan en bestaan van hedendaagse opinies over racisme, vrouwen en minderheden.⁴ Een samenwerkingsverband tussen de twee historici en anderen leidde tot de publicatie van een artikel dat het verband tussen verzuiling en de gepubliceerde materialen van de uitgeverijen nog een keer

¹ Mijn grote dank gaat uit naar Janneke Pierhagen van het Onderwijsmuseum in Dordrecht voor het beschikbaar stellen van de primaire bronnen en het meedenken.

² Linda Symcox, *National History Standards: The Problem of the Canon and the Future of Teaching History*. *International Review of History Education* (Charlotte 2009) <http://search.ebscohost.com.proxy.library.uu.nl/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=470078&site=ehost-live>, 3.

³ Karen Ghonem, *Boeken Voor De Katholieke Jeugd: Verzuiling En Ontzuiling in De Geschiedenis Van Zwijsen En Malmberg* (Zutphen 2011).

⁴ Jacques Dane, 'Geschiedenis moet aanschouwelijk worden gemaakt. Onderwijswetgeving, geschiedenismethoden en schoolplaten vaderlandse geschiedenis in historisch perspectief', *Literatuur zonder Leeftijd* 32 (2018), 92-109, aldaar 106.

bevestigde.⁵ Wanneer het gaat over specifieke onderwerpen als dekolonisatie, de Tweede Wereldoorlog of slavernij zijn er regelmatig masterscripties gepubliceerd door studenten.⁶

In de context van de Koude Oorlog is hier echter nog geen onderzoek naar lesmateriaal voor het middelbaar onderwijs gedaan. De sterke verdeling van de wereld in de twee ideologische blokken leidde tot het ontstaan van verschillende historiografische scholen. Allereerst kwam de orthodoxe visie op in de publicaties over de internationale betrekkingen. Historici als Arthur M. Schlesinger Jr en Herbert Feis wezen de Sovjet-Unie en Stalin aan als de hoofdagressor en aanjager van de Koude Oorlog. De Verenigde Staten moesten wel reageren op de agressiviteit vanuit het Oosten.⁷ Aan het begin van de jaren zestig ontstond er een wetenschappelijk debat door het opkomen van een tegenreactie: het revisionisme. Deze stroming, met onder andere historici William Appleman Williams en Geir Lundestad, legde de schuldvraag niet alleen bij de Sovjet-Unie. De Amerikaanse buitenlandpolitiek tijdens het uitbreken van de Koude Oorlog wordt binnen het revisionisme niet gezien als passief en enkel reactief en had achterliggende, veelal economische, motieven.⁸ De laatste historiografische school die hier behandeld wordt is het post-revisionisme. Deze stroming is als eerste uitgewerkt door de historicus John Lewis Gaddis met een wetenschappelijke publicatie in 1972 en erkent dat zowel het gedrag van de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie tijdens de Koude Oorlog werd beïnvloed door verschillende factoren. De keuzes van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie werden niet alleen maar

⁵ Jacques Dane (e.a.), 'For Religion, Education and Literature: a Comparative Study of Changes in the Strategy and Profile of Traditionally Religious Publishing Houses in Belgium and the Netherlands in the Twentieth Century', *Paedagogica Historica* 42 (2006) 6, 707-726.

⁶ Godelieve Boselie, 'The Belgian Revolt: Two sides to one story' (MA scriptie, Radboud Universiteit Nijmegen, 2014); Julian Bruinse, 'Onderwijs als monument. De Tweede Wereldoorlog in schoolmethoden uit het voortgezet onderwijs bij havo en vwo van 1945 tot 2016' (MA scriptie Radboud Universiteit Nijmegen); Johannes Even-Zohar, 'Wereldgeschiedenis in het onderwijs. Kwantitatief en comparatief onderzoek naar de niet-westerse component in schoolboeken voor het vak geschiedenis' (MA scriptie, Universiteit van Leiden, 2008); B. Smits, 'Onvoltooid verleden tijd. De beeldvorming van de Indonesische dekolonisatiestrijd in geschiedenismethoden voor het Nederlands voortgezet onderwijs in de periode 1950-2000' (MA scriptie, Radboud universiteit Nijmegen, 2013).

⁷ Edward Crapol, 'Some Reflections on the Historiography of the Cold War', *The history Teacher* 20 (1987) 2, 251-262, aldaar 253.

⁸ Ibidem, 257.

gemaakt met oog op economie en de militaire situatie.⁹ De laatste decennia is er meer aandacht voor actoren naast de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten. Hieronder vallen bijvoorbeeld multilaterale organisaties als de NAVO en de Europese Unie en kleinere landen die het verloop van de Koude Oorlog hebben beïnvloed.

Ten tijde van de Koude Oorlog was een van de grootste vervaardigers van geschiedenislesmateriaal voor de middelbare school de educatieve uitgeverij Malmberg. Deze van origine katholieke uitgeverij ontstond in 1885. Het ontstaan van deze katholieke uitgeverij moet worden bekeken in de context van de scholenstrijd en de verzuiling begin negentiende eeuw.¹⁰ Vanaf de jaren 60 worden de gepubliceerde schoolboeken wat neutraler wat betreft geloofsovertuiging, om zo aanspraak te maken op een bredere markt. Educatieve uitgeverijen als Malmberg hadden van origine drie hoofddoelen: een toevoeging leveren aan religie, educatie en literatuur. Malmberg was daarnaast gevoelig voor de trend om de onderwerpen die in de schoolboeken werden behandeld op een algemene en nationalistische manier aan te vliegen.¹¹ De boeken moesten immers verkocht worden en werden daarom aangepast naar de heersende maatschappelijke tendens.

Om te onderzoeken of geschiedenislesmateriaal over de Koude Oorlog ook gevoelig was voor zulke veranderingen, zal de volgende vraag beantwoord worden: *In hoeverre zijn de lesmaterialen geschiedenis voor de bovenbouw van de middelbare school van de uitgeverij Malmberg wat betreft de historiografie van de Koude Oorlog veranderlijk qua onderwerpskeuze en discours tussen 1960-2011?* De inhoud van de boeken wordt geanalyseerd met een kwalitatieve onderzoeksmethode, waarbij ook wordt gekeken naar de geopolitieke situatie en educatieve context. Het eerste hoofdstuk in dit paper behandelt de boeken gepubliceerd in de jaren zestig, het tweede hoofdstuk de boeken gepubliceerd tussen 1975 en 1990 en het derde hoofdstuk de boeken gepubliceerd na 1990. Als startpunt is 1962 gekozen vanwege de afstand tot de Tweede Wereldoorlog. Het

⁹ Michael F. Hopkins, 'Continuing Debate and New Approaches in Cold War History', *The Historical Journal*, 50 (2007) 4, 913-934, aldaar 916.

¹⁰ Jacques Dane (e.a.), 'For Religion, Education and Literature: a Comparative Study of Changes in the Strategy and Profile of Traditionally Religious Publishing Houses in Belgium and the Netherlands in the Twentieth Century', *Paedagogica Historica* 42 (2006) 6, 707-726, aldaar 714.

¹¹ Ibidem, 724.

boek kon al enigszins reflecteren op de eerste gebeurtenissen binnen de Koude Oorlog. Het laatste boek is afkomstig uit 2011, ruim twintig jaar na de val van de Berlijnse Muur en het einde van de Koude Oorlog. Dit boek heeft daarom afstand tot de gebeurtenissen, maar is tegelijkertijd nog vrij recent na alle gebeurtenissen uitgebracht. Wat betreft de structurering is eerst gekozen voor het behandelen van twee boeken uit de jaren zestig. Vervolgens worden een aantal boeken die gepubliceerd zijn tussen 1977 en 1990 behandeld. De boeken hebben dezelfde auteurs en titel, maar zijn verschillende drukken. Deze verschillende drukken worden in het tweede hoofdstuk met elkaar vergeleken. Als laatste worden twee boeken uit 1995 en 2011 geanalyseerd. Deze zijn na het vallen van de muur en het einde van de Koude Oorlog gepubliceerd. Het is interessant om te bekijken of deze boeken hierom eerder analytischer dan beschrijvend van karakter zijn.

Vanwege de grote hoeveelheid aan bronmateriaal beschikbaar in het Onderwijsmuseum in Dordrecht, zal enkel een deel van het geschiedenislesmateriaal van de uitgeverij Malmberg dat in de periode van 1960-2011 is uitgekomen worden onderzocht. Het gebruikte materiaal is ontwikkeld voor de bovenbouw van de middelbare school. Daarnaast zal secundaire literatuur over geschiedenisonderwijs, curricula en de politieke situatie ten tijde van het uitgeven van de boeken worden gebruikt.

Jaren zestig: nieuwe doelstellingen en interessante discours

Het begin van de jaren zestig bevatte een toename aan spanning tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten. In 1961 werd de Berlijnse Muur gebouwd en in 1962 bereikte de spanning een hoogtepunt met de Cubacrisis. De jaren 60 bleven een tijdperk van opschudding met onder andere de voortdurende Vietnamoorlog, de Praagse Lente en de breuk tussen China en de Sovjet-Unie.¹²

Op educatief terrein was er ook sprake van opschudding bij het geschiedenisonderwijs. Na de Tweede Wereldoorlog was het curriculum volgens experts toe aan verandering. Onderwerpen die daarvoor veel aandacht kregen in schoolboeken als geloof, nationalisme, burgerlijke beschaving en respect voor oude tradities werden als achterhaald gezien. Geschiedenisonderwijs moest geen pure feitenkennis inhouden, maar vaardigheden aanleren aan leerlingen om zelfstandig stukken tekst te verwerken. Examenkandidaten werden geacht met name kennis te hebben van de contemporaine geschiedenis van de eerste helft van de twintigste eeuw.¹³

Deze aandacht voor contemporaine geschiedenis is zichtbaar in de geanalyseerde boeken uit de jaren zestig. Het boek *Beknopt leerboek der algemene geschiedenis* behandelt de recente geschiedenis op chronologische wijze en staat stil bij onder andere president Harry S. Truman, Stalinisme, Azië en Afrika en de eerste Europese samenwerkingsverbanden als de Raad van Europa en de Europese Defensie Gemeenschap. Het boek behandelt vooral politieke geschiedenis. Er is weinig ruimte voor culturele- en sociale geschiedenis, afgezien van een aantal zinnen over de omstandigheden onder het bewind van Stalin: 'Stalins dood (...) betekende een verademing voor het Russische volk en voor de hele wereld'.¹⁴ Al op de eerste pagina over de geschiedenis vanaf 1945 zijn een aantal interessante discoursgebruiken te vinden. Er wordt geschreven over een 'beklemmende dreiging van een atoomoorlog', een tegenstelling tussen de 'communistische en de democratische wereld' en de 'ontwakende Aziatische en

¹² Mark Gilbert, *Cold War Europe: The politics of a contested continent* (Rowman & Littlefield, 2015), Chapter 6: The Berlin Crisis, Chapter 7: Really Existing Socialism en Chapter 8: The reluctant ally.

¹³ Arie Wilschut, 'Historische achtergronden van het rapport van de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming', in: B. Billiet e.a. (red.), *Het verleden in het heden* (Gent 2002), 49-70, aldaar 54.

¹⁴ Aug. C. J. Commissaris, *Beknopt leerboek der algemene geschiedenis* ('s Hertogenbosch 1962), 289.

Afrikaanse volken die zich aaneensloten tot een derde 'neutraal' wereldblok'.¹⁵ In deze drie woordgroepen zijn een aantal aannames te lezen over de politieke wereldcontext. Allereerst wordt er geschreven over een beklemming. In het online woordenboek Van Dale wordt beklemming beschreven als een gevoel van geestelijke onvrijheid of zorg.¹⁶ Met de keuze van de auteur voor het woord beklemming wordt dus impliciet verwezen naar de Nederlandse gemoedstoestand tussen de twee blokken. Bij de tweede woordgroep wordt de Sovjet-Unie in 1962 al als niet-democratisch benoemd. Het bipolaire wereldbeeld is dus sterk aanwezig in het lesboek. Als laatste wordt er over niet-Westerse landen geschreven dat zij zich aaneensloten tot een neutraal wereldblok. Het woord neutraal staat echter tussen aanhalingstekens. Enige neutraliteit van het blok wordt in een schoolboek uit 1962 al afgeschreven. Dit zijn interessante nuances die doorschemeren op de eerste pagina over de recente geschiedenis.

Overzicht van de geschiedenis voor vwo en havo uit 1967 hanteert een thematische indeling. Het boek benoemt verschillende conflicten binnen de Koude Oorlog. Van Voorst van Beest maakt zelf in het boek een opmerking over de gradaties van kou binnen de Koude Oorlog. De auteur benoemt de overheersing van de Sovjet-Unie, de Berlijnse blokkade en -muur en de Hongaarse opstand als symptomen van de Koude Oorlog. Vervolgens wordt er over de Koreaanse Oorlog, de oorlog in Indochina en de Cubacrisis geschreven dat die conflicten 'Andere symptomen, die nauwelijks nog onder de "koude" oorlog gerekend kunnen worden.' waren.¹⁷ De auteur betreft dus andere werelddelen binnen het conflict tussen het Oosten en het Westen en benoemt zelf de onjuistheid over de term koud, omdat in andere werelddelen wel degelijk gebruik werd gemaakt van geweld.

Overzicht van de geschiedenis voor vwo en havo bevat ook interessant woordgebruik in de titels van de hoofdstukken. Het hoofdstuk over de Koude Oorlog van het boek start met de alinea's 'Het lot van de verliezers' en 'de voornaamste winnaars'. Onder de verliezers worden Duitsland, Japan en Italië geschaard, winnaars zijn volgens het boek de Sovjet-Unie, de Verenigde Staten en China. Deze gekozen thematiek laat een realistisch wereldbeeld zien, wat ook

¹⁵ Commissaris, *Beknopt leerboek der algemene geschiedenis*, 283.

¹⁶ Van Dale, <https://uu-vandale-nl.proxy.library.uu.nl/zoeken/zoeken.do>.

¹⁷ C. W. van Voorst van Beest, *Overzicht van de geschiedenis voor vwo en havo. Deel 5: De nieuwste geschiedenis vanaf 1914* ('s-Hertogenbosch 1967), 80.

zero-sum wordt genoemd. Een land is óf winnaar, óf verliezer. Er is geen nuance of een tussenweg aanwezig in het boek. Dit beeld, waarin de politieke context als een schaakbord wordt weergegeven, wordt vervolgens meegegeven aan de jonge leerlingen. Verdere informatie wordt overigens feitelijk weergegeven, zonder duidelijke aanwezige aannames van de auteur. Een andere interessante vorm van discours in het boek is de verwoording van de conflicten binnen de Koude Oorlog. Deze worden 'symptomen' genoemd. Deze vorm van discours is waarschijnlijk een eufemisme voor het woord conflicten. Deze vorm van discours wordt niet teruggevonden in later uitgekomen lesmateriaal geschiedenis.

Met name wat betreft discours zijn er wat keuzes gemaakt door de auteurs die de boeken niet neutraal maken. Het boek *Overzicht van de geschiedenis voor vwo en havo* laat het sterk heersende bipolaire- en realistische wereldbeeld dat op het moment van uitgeven heerste zien.

Eind jaren zeventig tot begin jaren negentig: aanspraak op vaardigheden en de historiografische scholen

Vanaf 1969 ontstond er een periode van relatieve ontspanning tussen de twee ideologische blokken. Deze periode werd de Détente genoemd. Er kwam meer toenadering tussen Oost- en West-Europa, met als beste voorbeeld de Oostpolitiek van Willy Brandt. Brandt was bondskanselier van West-Duitsland tussen 1966 en 1969. Hij bleef gedurende zijn presidentschap constant bezig met het versterken van de banden tussen het Westen en het Oosten. Na het Watergateschandaal in 1974 trad de Amerikaanse president Richard Nixon af. De opvolging door president Ronald Reagan in 1981 zorgde voor een einde van deze ontspanning.¹⁸

Tijdens het einde van de jaren zestig en de jaren zeventig vonden er veel veranderingen plaats in het Nederlandse onderwijs. In 1968 trad de Mammoetwet in werking, dat veel veranderingen in het onderwijs tot gevolg had. Zo werd het middelbaar onderwijs onderverdeeld in VWO, HAVO en VMBO en verdween de huishoudschool. Deze wet betekende een breekpunt met eerder geschiedenisonderwijs, met meer aandacht voor historische vaardigheden in plaats van enkel feitenkennis. Geschiedenisonderwijs had volgens het toen regerende kabinet-De Quay met name de rol om het Nederlandse culturele erfgoed door te geven aan de nieuwe generatie.¹⁹ Dit kabinet was centrumrechts en bestond uit partijen als de Katholieke Volkspartij (KVP) en de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD). Vanaf eind jaren 70 richtten de schoolboeken zich meer op de Europese context en ontwikkelden de boeken een globaal perspectief. Daarbij kwam het instellen van het landelijke schriftelijke geschiedenisexamen in 1981. Elk jaar werden twee verschillende thema's uit de twintigste eeuw bevestigd.²⁰ Dit had als gevolg dat de examenleerlingen over twee onderwerpen veel kennis hadden, maar algemene kennis miste. Pas halverwege de jaren 90 werd dit beleid weer herzien.

In het *Geschiedenis van gisteren* uit 1977 zijn aparte hoofdstukken voor de Koude Oorlog, de Sovjet-Unie na 1945, de Verenigde Staten na 1945 en West-

¹⁸ Gilbert, *Cold War Europe*, Chapter 9: Détente and Solidarity.

¹⁹ Julian Bruinse, 'Onderwijs als monument. De Tweede Wereldoorlog in schoolmethoden uit het voortgezet onderwijs bij havo en vwo van 1945 tot 2016' (MA scriptie Radboud Universiteit Nijmegen), 30.

²⁰ Arie Wilschut, 'Historische achtergronden van het rapport van de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming', in: B. Billiet e.a. (red.), *Het verleden in het heden* (Gent 2002), 49-70, aldaar 57.

Europa na 1945 te vinden. Er wordt tevens stilgestaan bij China en Japan na 1945. In het hoofdstuk van de Koude Oorlog worden de politieke standpunten van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie genoemd, gevolgd door een deelhoofdstuk 'Revisionistische visie' dat een hele pagina bedekt. Hierin benoemt de auteur dat de Koude Oorlog als historisch fenomeen minder zwart-wit wordt afgeschilderd, wat bewijst dat het einde van de Koude Oorlog wellicht in zicht is.²¹ Het boek is dus direct beïnvloed door de nieuwe historiografische school van het revisionisme en benoemt het wetenschappelijke debat dat op dat moment in de maatschappij speelt.

In de daaropvolgende druk van *Geschiedenis van gisteren* uit 1981 is het kopje verdeeld onder 'Revisionistische visie' en 'Balans'. Hoewel het stuk tekst grotendeels overeenkomt met de tekst uit 1976, maakt het gebruik van de verschillende kopjes en creëert het zo een tweedeling. Het kopje balans komt wat betreft de inhoud sterk overeen met het post-revisionisme, zonder dat de term expliciet wordt benoemd. Dit is een logische ontwikkeling omdat deze stroming door de jaren 70 heen steeds meer aanhangers kreeg. Het boek heeft daarnaast een nieuw hoofdstuk in de versie uit 1981: Détente. Deze term wordt beschreven als een combinatie van samenwerking en concurrentie.²² Het positieve effect van de d tente wordt in het hoofdstuk meteen gerelativeerd door de oorlog tussen Israël en Palestina in 1973 en de bemoeienis van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.

De auteurs van het boek staan ook stil bij de Détente. Deze ontwikkeling van relatieve rust in de wereldpolitiek wordt een aantal jaar later dus meteen in haar context wordt geplaatst in een geschiedenisboek voor de middelbare school. Overigens benoemt de auteur de veranderingen in de nieuwste druk in het voorwoord. De Eerste Wereldoorlog is compleet verdwenen uit het boek en het accent is nog meer buiten Europa gaan liggen met de nieuwe hoofdstukken Dekolonisatie, Afrika, Zuid-Amerika en China. In het hoofdstuk over de Tweede Wereldoorlog is er meer aandacht gekomen voor het menselijke aspect van de geschiedenis. Naast de politiek-militaire aspecten wordt nu besproken hoe de bevolking zich voelde onder de gebeurtenissen van de Koude Oorlog. Allemaal grote historiografische aanpassingen in een tijdsbestek van vijf jaar, die zijn

²¹ H. Ulrich, *Geschiedenis van gisteren* ('s-Hertogenbosch 1977), 169.

²² H. Ulrich, *Geschiedenis van gisteren* ('s-Hertogenbosch 1981), 314.

beïnvloed door de historiografische discussies en nieuwe stromingen van het revisionisme en het post-revisionisme van de jaren zestig en zeventig.

Het boek van *Geschiedenis van gisteren* uit 1977 begint met een realistisch einde van de Tweede Wereldoorlog: '(...) twee verslagen giganten, (...) twee uitgeputte overwinnaars (...) en twee machten van de toekomst'²³

In de rest van het boek oogt het taalgebruik relatief neutraal en wordt er stilgestaan bij verschillende kanten van de Koude Oorlog en de daarbij horende verschillende posities. Wat betreft discours zijn de drukken uit 1977, 1981 en 1990 met een gelijke, neutrale toon geschreven.

De laatste druk van *Geschiedenis van gisteren* die hier besproken wordt, komt uit 1992. Deze druk is opnieuw geactualiseerd en aangepast. Opvallend is dat de Détente en de Koude Oorlog nu samen zijn gebracht tot één hoofdstuk: het Oost-Westconflict. China, Japan en Azië hebben in deze druk een eigen hoofdstuk over de omstandigheden na 1945. Dit is eigenlijk vrij paradoxaal. Enerzijds wordt het Oost-Westconflict als een bipolair conflict neergezet: dus een oorlog tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Anderzijds worden wel allemaal andere actoren uit Oost-Azië behandeld met aparte hoofdstukken. Deze nieuwe hoofdstukken vallen samen met de trend om het geschiedenisonderwijs vanuit een globaal perspectief te schrijven, zoals genoemd in de educatieve context in Nederland. De historiografie van de Koude Oorlog en de drie scholen die daarbij horen zijn nu beschreven in twee pagina's. De orthodoxe school en het revisionisme worden eerst beschreven (zonder het noemen van de termen). Vervolgens wordt geschreven dat deze visies nogal eenzijdig zijn. De auteur sluit het onderdeel af door te schrijven dat de schuldvraag genuanceerder moet. Het optreden van de V.S. en de Sovjet-Unie moet in elke situatie afzonderlijk beoordeeld worden.²⁴ Dit laatste kopje komt overheen met het post-revisionisme en volgt opnieuw de educatieve trend: namelijk dat de historiografie moet ontwikkeld worden met oog op de (globale) context.

Een andere trend die het lesboek volgt, is het aanspreken van de historische vaardigheden van de leerlingen. In plaats van het enkel opschrijven van feiten, worden de historische vaardigheden van de leerlingen geactiveerd. Het boek roept op om genuanceerder en per context te kijken naar de gebeurtenissen van de Koude Oorlog. Als laatste wordt er bijvoorbeeld na het hoofdstuk aan de leerling

²³ Ulrich, *Geschiedenis van gisteren* ('s-Hertogenbosch 1977), 164.

²⁴ H. Ulrich, *Geschiedenis van gisteren* ('s-Hertogenbosch 1990), 150.

gevraagd om de sterke- en zwakke punten van de Russische-, Amerikaanse-, en revisionistische versie van de gebeurtenissen.²⁵ De leerling wordt dus gevraagd om onderscheid te maken tussen de historiografische scholen en impliciet een eigen mening te vormen over de visie van de scholen. Dit komt zowel overheen met de trend om de leerlingen historische vaardigheden aan te leren als de trend van de historiografische boeken. Het boek is dus wel degelijk beïnvloed door de nieuwe eisen voor geschiedenisonderwijs, met meer aandacht voor bepaalde thema's en historische vaardigheden.

²⁵ Ulrich, *Geschiedenis van gisteren* (1990), 151.

Na de Koude Oorlog: reflecteren op het verleden met behulp van nieuwe curricula

In het jaar 1989 viel de Berlijnse muur en kwam de Koude Oorlog officieel ten einde. Het vallen van het IJzeren Gordijn betekende een nieuwe stroom aan voorheen geclassificeerde documenten uit de Oost-Europese archieven. Deze nieuwe informatie zorgde voor de ontwikkeling van een bredere historische context van de Koude Oorlog, met meer aandacht voor andere invloeden en actoren naast de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. De ideologische blokken van het Westen en het Oosten braken af en er was sprake van een toenemende globalisering. Deze omstandigheden zorgden voor een vruchtbaar klimaat voor nieuwe inzichten en samenwerkingsverbanden, zowel politiek als wetenschappelijk.

Vanaf de jaren 90 werd er in Nederland intensief gewerkt aan het opbouwen van een consequent en volledig geschiedeniscurriculum. Het nut van geschiedenisonderwijs werd net als na de Tweede Wereldoorlog gekoppeld aan de nationale Nederlandse identiteit.²⁶ Landelijke onvrede over geschiedenisonderwijs leidde tot het instellen van een onderzoekscommissie. Volgens deze Commissie De Wit was de geschiedenisdidactiek doorgeslagen met het implementeren van vaardigheden in het onderwijs en moest er meer feitenkennis terugkomen bij het schoolvak. De Commissie De Rooy uit 2001, die de Commissie de Wit opvolgde, concludeerde dat leerlingen in hun handelen en redeneren blijf moeten geven van een historisch besef.²⁷ Vanaf 2009 werd als gevolg van deze resultaten de Nederlandse canon geïntroduceerd in het geschiedenisonderwijs voor de middelbare school. De geschiedenis werd verdeeld in tien tijdvakken, die de meeste Nederlandse scholen behandelden. In het tijdvak 'televisie en computer (1950-heden)' stonden thema's als de algemene Koude Oorlog, dekolonisatie en de eenwording van Europa als verplichte thema's. De nieuwe conclusies en daaropvolgende canon leidde kortom tot een sterkere beïnvloeding door de overheid van de toetsing van de historische kennis van de leerlingen. De richtlijnen van de overheid beïnvloedde wel degelijk de inhoud van de schoolboeken van Malmberg.

²⁶ Bruinse, 'Onderwijs als monument. De Tweede Wereldoorlog in schoolmethoden uit het voortgezet onderwijs bij havo en vwo van 1945 tot 2016', 33.

²⁷ Arie Wilschut, 'Historische achtergronden van het rapport van de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming', in: B. Billiet e.a. (red.), *Het verleden in het heden* (Gent 2002), 49-70, aldaar 60.

Memo. Geschiedenis voor de bovenbouw uit 1995 is als volgt opgebouwd: Als eerste is er een hoofdstuk over het ontstaan van de Koude Oorlog, vervolgens een hoofdstuk over de stabilisering van Oost-West tegenstellingen en als laatste een hoofdstuk dat de ontspanning aan het einde van de Koude Oorlog behandelt. De auteur heeft dus gekozen voor een chronologische indeling van het boek. Het begint met de start van de Koude Oorlog, gaat vervolgens verder met de Cubacrisis en Vietnamoorlog en eindigt bij de val van de Berlijnse muur. Het boek begint het hoofdstuk over de Koude Oorlog op volgende wijze:

Je zou kunnen zeggen dat eigenlijk Duitsland de Koude Oorlog heeft veroorzaakt. Als nazi-Duitsland niet zulke enorme ambities had gehad om Europa aan zich te onderwerpen, was er geen Tweede Wereldoorlog geweest en zouden de Amerikanen en de Russen elkaar nooit aan de rivier de Elbe hebben getroffen.²⁸

Opvallend is de mate van teleologie in bovenstaande passage en het gebrek aan nuance waarmee het hoofdstuk wordt begonnen. Dit citaat geeft de indruk dat de directe aanleiding van de Koude Oorlog het treffen van de twee ideologische blokken bij het grensgebied was, waardoor de problematiek tussen de grootmachten begon. Hoewel dat zeker een grote rol heeft gespeeld, is dat niet de enige oorzaak van het conflict. Deze bilaterale visie van de gebeurtenissen komt ook terug in een andere passage, waarin de auteur benoemt dat de voorheen Europese mogendheden alleen kort besproken hoeven te worden, omdat hun rol binnen de machtspolitiek klein was.²⁹ De rol van Frankrijk, Duitsland en Engeland was beperkter dan de rol van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie bij het uitbreken van de Koude Oorlog, maar de keuze van de auteur om dit zo expliciet te noemen en niet uit te wijden is noemenswaardig.

Een andere interessante vorm van discours in het boek is de verdeling van 'Objectieve factoren' en 'Subjectieve factoren'.³⁰ Onder objectieve factoren wordt de militaire geschiedenis van de Koude Oorlog behandeld en de sterke economische positie van de Verenigde Staten na de Tweede Wereldoorlog. Onder subjectieve factoren rekent de auteur de oprichting van de Verenigde Naties en de

²⁸ Ulrich, Hans en Joop Heij (red.), *Memo. Geschiedenis voor de bovenbouw* ('s-Hertogenbosch 1995), 253.

²⁹ *Ibidem*, 254.

³⁰ *Ibidem*.

ideologieën van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie over de wereldorde. Er wordt echter in het deelhoofdstuk niet dieper ingegaan op de ideologieën, maar op de militaire motieven van de twee ideologische blokken. De auteur benoemt dat Amerika ervoor koos om Realpolitik door te voeren: een politiek waarbij er uit wordt gegaan van bestaande feiten in plaats van een levensbeschouwing of van een principiële politieke opvatting.³¹ De buitenlandpolitiek van de Verenigde Staten wordt dus afgedaan als feitelijke politiek, zonder de kapitalistische ideologie daarin te betrekken. De Verenigde Naties wordt afgedaan als een subjectieve instantie, waarschijnlijk vanwege de idealistische insteek van de organisatie. Het idealisme ziet de gevaren van een anarchistisch internationale wereldorde. Zij zoeken een internationale orde met gezamenlijke doelstellingen in tegenstelling tot het prioriteren van macht.³² De auteur vindt een instantie als de Verenigde Naties blijkbaar niet concreet genoeg om onder objectieve factoren te rekenen. Toch wijdt de auteur later in het boek een aantal alinea's aan de VN. De auteur besteedt aandacht aan een van de beginselen van de VN, waarbij de VN in kunnen grijpen bij zaken die onder de bevoegdheid van de staat vallen. De auteur noemt dit vervolgens problematisch.³³ Dit is waarschijnlijk een van de redenen waarom de Verenigde Naties volgens de auteur onder een subjectieve factor valt. Een interessante keuze wat betreft onderwerpsinleiding en discours.

In het boek *Memo* uit 2011 wordt de Koude Oorlog gedefinieerd als 'de permanente vijandigheid' tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.³⁴ Het hoofdstuk over de Koude Oorlog benoemt eerst de wapenwedloop en blokvorming. Vervolgens wordt er een hoofdstuk gewijd aan de Koude Oorlog in de niet-Westerse landen. Na de paragraaf over de Koude Oorlog heeft de paragraaf over de Europese Eenwording een even grote omvang. Als laatste volgen onderwerpen als dekolonisatie, de wereld na 1989 en globalisatie. Dit betekent dat de Koude Oorlog onder de contemporaine geschiedenis wordt geschaard en in vergelijking met de andere boeken relatief weinig pagina's omvat. De Détente wordt in het boek helemaal niet genoemd. Dit is een logische ontwikkeling, kijkend naar de educatieve context in Nederland. In tegenstelling tot de jaren zestig tot de jaren

³¹ Ibidem, 255.

³² Keith B. Payne 'Realism, Idealism, Deterrence, and Disarmament', *Strategic Studies Quarterly* 13 (2019) 3, 7-37, aldaar 9.

³³ Ulrich, Hans en Joop Heij (red.), *Memo. Geschiedenis voor de bovenbouw*, 401.

³⁴ Eelco Beukers en Stephan Klein (red.), *Memo. Geschiedenis voor de bovenbouw VWO leer/opdrachtenboek* ('s-Hertogenbosch 2011), 393.

negentig wordt er wat meer afgestapt van de contemporaine geschiedenis, en wordt in de plaats daarvan lesgegeven aan de hand van verschillende thema's. Gebeurtenissen buiten de twintigste eeuw krijgen hierdoor meer aandacht, wat ten koste gaat van de hoeveelheid pagina's dat het thema de Koude Oorlog in het boek bestrijkt. Het boek schenkt verder veel aandacht aan supranationale organisaties als de NAVO en de Europese Unie. Historiografische scholen als het revisionisme worden in beide boeken niet behandeld. Wel besteedt het boek uit 2011 aandacht aan twee andere historici: Francis Fukuyama en Samuel Huntington.³⁵ Deze twee wetenschappers hadden theorieën over de toekomst van de wereld na de Koude Oorlog. Zo was Fukuyama van mening dat de einde van de geschiedenis was aangebroken, doordat de meeste landen een liberale democratie had. Na zo'n democratie is er geen andere betere bestuursvorm, waardoor de geschiedenis eigenlijk dus tot einde kwam. Huntington had juist een theorie ontwikkeld rondom culturele- en religieuze identiteiten. Deze twee factoren zouden volgens de wetenschapper leiden tot nieuwe conflicten. Het hoofdstuk in het schoolboek laat door deze nuances eerder ruimte over voor de blikken vooruit en recentere theorieën in plaats van uitvoerig op het verleden in te gaan. In het hele hoofdstuk is geen enkele mening van de auteurs te bekennen.

Er zijn grote verschillen te vinden tussen de boeken die zijn uitgekomen in 1995 en 2011. Dit heeft met name te maken met de nieuwe verplichte thematiek die in de lesboeken terug moest komen en de grotere afstand die het boek uit 2011 met betrekking tot de gebeurtenissen van de Koude Oorlog had.

³⁵ Eelco Beukers en Stephan Klein (red.), *Memo. Geschiedenis voor de bovenbouw VWO leer/opdrachtenboek*, 326.

Conclusie

Er is een antwoord gezocht op de vraag: *In hoeverre zijn de lesmaterialen geschiedenis voor de bovenbouw van de middelbare school van de uitgeverij Malmberg wat betreft de historiografie van de Koude Oorlog veranderlijk qua onderwerpskeuze en discours tussen 1960-2011?* Bij de analyse is aandacht geschonken aan de geopolitieke context, educatieve context in Nederland en de inhoud van het lesmateriaal.

Een interessante ontwikkeling door de decennia heen is hoe de keuzes van de auteur het lesmateriaal beïnvloedden. Met name tot de jaren negentig maakten auteurs keuzes met hun deelopjes en verwoordingen die subjectief waren. Daarnaast was de verdeling van de onderwerpen veranderlijk. Zo wordt er in de jaren zeventig uitgebreid stilgestaan bij de periode van relatieve ontspanning, de Détente. Dit verdwijnt later weer in de schoolboeken. Dit komt waarschijnlijk door de verplichte thema's die de middelbare scholen op een gegeven moment moesten behandelen van de overheid. Een verrassend aspect over de schoolboeken is de hoeveelheid aan tekst dat aan niet-Westerse geschiedenis werd gewijd. Een eurocentrisch wereldbeeld kan niet worden toegeschreven aan deze werken.

Wat betreft het discours worden de auteurs bij later uitgekomen lesmateriaal neutraler. In *Memo* uit 2011 is geen enkele vorm van subjectief taalgebruik in het boek te vinden. Dit is nog wel het geval in *Memo* uit 1995, waarbij de auteur de ontwikkelingen tijdens de Koude Oorlog onder 'objectief' en 'subjectief' heeft geschaard. De lesmaterialen daarvoor laten ook de meningen van de auteurs zien.

De geschiedenisboeken voor de bovenbouw van de middelbare school zijn inderdaad veranderlijk qua onderwerpskeuze en discours door de jaren heen. Dit heeft met name te maken met de educatieve context die op dat moment in Nederland heerste. Ontwikkelingen van curricula, het prioriteren van feitenkennis of vaardigheden en de maatschappelijke tendens hebben de keuzes van de auteurs en daardoor de schoolboeken beïnvloed. De geopolitieke context van dat moment lijkt minder invloed op de inhoud van de lesmaterialen te hebben gehad, hoewel er wel een onderscheid bestaat tussen de boeken die de Détente wel en niet benoemen. Het opleiden van de leerlingen behoort neutraal te verlopen, met de mogelijkheid voor de leerlingen om hun eigen meningen te ontwikkelen. Toch blijkt dat de inhoud van de boeken zeer veranderlijk zijn en beïnvloed worden door niet-neutrale factoren. Het is daarom van groot belang om onderzoek te blijven doen

naar dergelijke schoolboeken en onderwerpen, om zo een beter beeld te kunnen schetsen van leerlijnen uit het verleden en dit mee te kunnen nemen naar toekomstige lesmethoden.

Bibliografie

Secundaire literatuur

Crapol, Edward, 'Some Reflections on the Historiography of the Cold War', *The history Teacher* 20 (1987) 2, 251-262

Dane, Jacques, 'Geschiedenis moet aanschouwelijk worden gemaakt. Onderwijswetgeving, geschiedenismethoden en schoolplaten vaderlandse geschiedenis in historisch perspectief', *Literatuur zonder Leeftijd* 32 (2018), 92-109.

Dane, Jacques (e.a.), 'For Religion, Education and Literature: a Comparative Study of Changes in the Strategy and Profile of Traditionally Religious Publishing Houses in Belgium and the Netherlands in the Twentieth Century', *Paedagogica Historica* 42 (2006) 6, 707-726.

Gilbert, Mark, *Cold War Europe: The politics of a contested continent* (Rowman & Littlefield, 2015).

Ghonem-Woets, Karen, *Boeken Voor De Katholieke Jeugd : Verzuiling En Ontzuiling in De Geschiedenis Van Zwijzen En Malmberg* (Zutphen 2011).

Hopkins, Michael F., 'Continuing Debate and New Approaches in Cold War History', *The Historical Journal*, 50 (2007) 4, 913-934,

Payne, Keith B., 'Realism, Idealism, Deterrence, and Disarmament', *Strategic Studies Quarterly* 13 (2019) 3, 7-37.

Symcox Linda, *National History Standards: The Problem of the Canon and the Future of Teaching History. International Review of History Education* (Charlotte 2009)
<http://search.ebscohost.com.proxy.library.uu.nl/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=470078&site=ehost-live>.

Wilschut, Arie, 'Historische achtergronden van het rapport van de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming', in: B. Billiet e.a. (red.), *Het verleden in het heden* (Gent 2002), 49-70.

Primaire literatuur

Beukers, Eelco en Stephan Klein (red.), *Memo. Geschiedenis voor de bovenbouw VWO leer/opdrachtenboek* ('s-Hertogenbosch 2011).

Commissaris, Aug. C. J., *Beknopt leerboek der algemene geschiedenis* ('s-Hertogenbosch 1962).

Vorst van Beest, C. W. van, *Overzicht van de geschiedenis voor vwo en havo. Deel 5: De nieuwste geschiedenis vanaf 1914* ('s-Hertogenbosch 1967).

Ulrich, Hans (e.a.), *Geschiedenis van gisteren* ('s-Hertogenbosch 1977).

Ulrich, Hans (e.a.), *Geschiedenis van gisteren* ('s-Hertogenbosch 1981).

Ulrich, Hans (e.a.), *Geschiedenis van gisteren* ('s-Hertogenbosch 1990).

Ulrich, Hans en Joop Heij (red.), *Memo. Geschiedenis voor de bovenbouw* ('s-Hertogenbosch 1995).